

Csizmadia Ervin

Állapot-e vagy folyamat a demokrácia?

Norbert Elias időszerűsége és a folyamatpolitológia

Bizonyára sokan egyetértenek azzal a kijelentéssel, hogy az elmúlt harminc év egyik legnagyobb kudarca a demokrácia átváltozása nem demokráciává. Külföldi és hazai elemzők sokasága nevezi hibrid rezsimnek a 2010 után Magyarországon létrejött új rendszert. Amennyire egyértelmű sokak számára, hogy változás zajlott le a liberális demokrácia felől a nem liberális demokrácia vagy hibrid rendszer felé,

info@meltanyossag.hu

www.meltanyossag.hu

0630-311-1701

1149 NAGY LAJOS KIRÁLY ÚT 167. II. 23.

oly annyira ritkán tesszük fel a kérdést, hogy egyáltalán: *szabad-e* egy demokráciának változnia, s ha igen, *milyen irányban, milyen módon* szabad? Nem kétséges: [azok](#), akik hibrid rendszerről beszélnek, azon a véleményen vannak, hogy egy olyan változás, amit az Orbán-rendszer produkált, már nem fér bele a demokrácia „változási tartományába”. A kormányoldalon viszont [úgy vélik](#): az általuk bevezetett illiberális (újabbán: kereszténydemokrata) rendszer még bőven a demokratikus kereteken belül van, azaz ami 2010 és 2020 között bekövetkezett, az a demokrácia „természetes” változása vagy fejlődése.

Miközben a politikatudomány rég óta tudja, hogy a demokrácia [sérülékeny](#) és a változásoknak erősen kitett rendszer, a változások jellegének és dinamikájának kutatása mégis viszonylag [elhanyagolt területe](#) a politikatudománynak. S ez még hatványozottabban igaz olyan demokráciákra, amelyek nem huzamos történeti múlt után alakultak ki. Az 1989-90-ben létrejött magyar demokrácia jó példa erre, hiszen az elmúlt harminc évben számos – előre nem látott és nem várt – változás következett be. Ám egyelőre még nem értjük igazán e változások természetét és mozgatórugóit.

Ebben az írásban elszakadok a megszokott magyarázatoktól, azaz nem elégszem meg azzal, hogy a demokráciából nem demokrácia lett. E helyett megpróbálkozom a magyar demokrácia három évtizedes fejlődésének egy *változáselméleti* magyarázatával. A fogalom nem ismeretlen a politikatudományban és magam is [próbálkoztam](#) már ilyennel – igaz, elsősorban a pártokra koncentrálva

– korábban. De a probléma, a mellyel most foglalkozni kívánok, nem is a demokrácia változása, hanem az, hogy a változásokat állapotok közötti változásnak avagy folyamatnak értelmezzük. Áttekintve az 1990-2020 közötti harminc év politikatudományi termését, kialakulhat bennünk az az impresszió, hogy tudományágunk a demokráciát inkább tekinti állapotnak, állapotok egymásra rakódásának, mintsem folyamatnak. Az állapot versus folyamat vitában (ha van egyáltalán vita) Norbert Eliast szeretném [segítségül hívni](#). Ő ugyan nem foglalkozott demokráciaelméleti kérdésekkel, de munkáiban bőven találunk utalásokat és kifejtéseket, a minket foglalkoztató probléma jobb megértéséhez. Elias folyamatszociológiai nézőpontból érvel az állapotszociológiával szemben. Én is így teszek, csak a politikatudományon belül.

Az első részben röviden összefoglalom, hogy Norbert Elias számára mit jelentett az állapot- és a folyamatszociológia, és jelzem, hogy e kategóriákat hasznosítandónak tartom a továbbiakban. A második részben felvázolom az 1990 utáni korszak állapotpolitológiai értelmezésének alapvonalait, s arra jutok, hogy az állapotpolitológia a demokrácia teleologikus értelmezéséből fakad. A harmadik részben bevezetem a nyitott kimenetelű rendszerváltás fogalmát, mint az átmenet utáni időszak folyamatpolitológiai megközelítésének kulcselemét, s megpróbálok felvázolni egy folyamatpolitológiai gondolatmenetet. Végül rövid összefoglalással zárom az írást.

Elias és a permanens változások elmélete

Norbert Elias német szociológus persze nem a kortársunk, hiszen éppen abban az évben halt meg (93 éves korában), amikor a rendszerváltás történt. Ez már önmagában is hátrányba hozza, ha a mai demokráciák működésével kapcsolatos útmutatásért fordulunk hozzá. Másodsorban annak a munkának, amelyre itt hivatkozni fogok, távolról sem Magyarország a tárgya, habár, ha nagyon akarjuk ez is beleérthető. Hiszen „A civilizáció folyamata” című monumentális könyv nem kisebb feladatra vállalkozik, mint hogy az egész emberi történelemre adjon valamilyen választ. Végül meg kell említeni, hogy Elias szociológus volt, elmélete szociológiai, vitája más szociológusokkal van, szóval kissé meredeknek tűnhet a rá való hivatkozás.

Ami azonban mindennek ellenére Eliast mégis időszerűvé teszi számunkra, az éppen a szemléletmódja, az, hogy olyan támpontokat ad nekünk, amelyek közelebb visznek egy folyamat-centrikus megközelítéshez. Bár könyve először 1936-ban jelent meg, de érdemes figyelni arra, hogy a második kiadás éppen 1968 nyarán látott napvilágot. Ez elé az újabb kiadás elé a szerző egy ötven oldalas bevezetőt írt, amely sűrítetten összefoglalja nézeteit a fejlődésről, illetve a folyamatok dinamikájáról. Néhány dolgot szemezgetek csak innét, természetesen azokat a részeket, amelyeken olyasmit mond, ami indokolttá teszi, hogy egy a magyar demokrácia elmúlt harminc évét vizsgáló anyagban meghatározó módon szerepeljen a neve.

Az első mindjárt az időtartam kérdése. Elias a civilizáció folyamatát vizsgálja, amely igazán nem mondható rövid időtartamnak. Őt a hosszú távú struktúraváltások” izgatják, s engem is. A hosszú táv mást jelent persze történelmileg és mást, ha az 1990 utáni időszakot nézzük. Mindenesetre ha abból indulunk ki, hogy például beszélhetünk Horthy- és Kádár-rendszerről, sőt újabban szokás Orbán-rendszerről is beszélni, akkor ez megfelel egyfajta hosszútávúságnak.

A (történelmi) hosszútávúság vizsgálatában – mondja Elias – „búcsút intünk ama metafizikai eszméknek, amelyek a fejlődés fogalmát vagy a mechanikus szükségszerűség képzetével vagy a teleologikus célratöréssel kapcsolják össze”. Ez a program számomra teljes mértékben vállalható. S látjuk majd, hogy a mai mainstream elméletek nagy részével éppen az utóbbi a probléma: túlságosan teleologikusak, s egy bizonyos demokráciaállapotot szeretnének „végig követni” fejlődése folyamán. Azaz nem tudnak mit kezdeni azzal, hogy a demokrácia folyamatában nem minden úgy alakul, ahogyan azt eltervezték vagy amire számítottak.

Elias vitája is ezen a kérdésen csúcsosodik ki. Könyvéből kiderül, mekkora vitában állott korának más kiemelkedő tudósaival, mindenekelőtt az itthon jobban ismert s a rendszerelmélet megalapítójának tekintett. Talcott Parsonsszal. Elias úgy gondolta (s most számunkra közömbös, hogy ezt jól gondolta-e), hogy Parsons állapotszociológiát művel. Azaz állapotokat rögzít és képtelen megérteni, hogy milyen tényezők vezetnek a változáshoz.

A mi számunkra most elegendő, hogy szerzőnk szerint van egyszer állapotpszociológia és folyamatszociológia.

Az állapotpszociológiához az a tétel társul, hogy egy társadalom normálállapota a nyugalom. A nyugalmat csak időnként rendítik meg különböző események, amelyek azonban szinte a nyugalmi állapot származékai, különlegesek és átmenetiek. Az állapotpszociológiát illető legnagyobb kritika tehát, hogy „a társadalmi változások problémáját ezen a módon mintegy befagyasztják, s az állapotpszociológia jegyében értelmetlenné teszik”.

De Parsonst azért is kritizálja, mert az a társadalmat rendszernek képzelet, s a társadalmi rendszer is „nyugalmi állapotban” van, s csak más rendszerek hatására változik. Elias nem ért egyet a hagyományos szociológiának a társadalmat és a társadalmi rendszert *azonosnak* minősítő álláspontjával, miként azzal sem, hogy a társadalmi rendszer „normális” létezési formája a nyugalmi állapot. De ez nem igaz Elias szerint, mert a változások nem kívülről érik az embereket, hanem belülről: az emberi kapcsolatok jellege változik meg, s ez idéz elő változást.

Ezzel már Norbert Elias számunkra talán legfontosabb tételénél vagyunk. Ez pedig az, hogy *emberekre vonatkozó* elméletet akar felépíteni, s Parsons elméletét – éppen a nyugalom-központúsága és a statikája miatt – nem tartja eléggé emberközpontú elméletnek. Az emberre vonatkozást a folyamatszerűség biztosítja.

Emberekre vonatkozó elméletekben – írja – „elengedhetetlenül szükséges, hogy számoljunk ezzel a folyamatszerűséggel”.

De persze ő a folyamatszerűséget és az emberközpontúságot a civilizáció (még közelebbről a feudalizmus kialakulása és változása) szempontjából vizsgálja. Ez nagyon messze van az elmúlt évtizedek Magyarországnak problematikájától. Ám a civilizáció folyamatának és a magyar rendszerváltás utáni kor folyamatának vizsgálata – szemléleti értelemben – mégis átfedésben van. Így hát a következő vizsgálódás kiindulópontja – Elias alapján - két kérdés: (a/ hogyan értelmezhetjük a rendszerváltás utáni kort, ha azt nem teleologikus történetként (egy előzetesen már létezőnek vélt minta megvalósulásaként), hanem nyitott kimenetelű folyamatként értelmezzük, és b/ hogyan nézhetjük ugyanezt folyamatcentrikusan?

A „teleologikus célratörés” avagy a rendszerváltás utáni kor állapotpolitológiai narratívája

A politikatudomány számára az, hogy változnak a dolgok, evidencia. A kérdés nem is ez, hanem az, hogy hogyan értelmezzük a változás fogalmát. Viszonylag egyszerű a helyzet régi és üzemszerűen működő demokráciákkal, hiszen ott az üzemszerűségbe beletartozik a változás, és a változást (adott esetben a kisebb vagy nagyobb visszaeséseket) a demokrácia természetes velejárójának tekintik. Az új demokráciákban sajátossága, hogy ezekben – az első időkben

bizonyosan – a demokrácián belüli változás nem tekinthető üzemszerűnek, ebből adódóan a változások inkább kockázatot, semmint természetes önfejlődést jelentenek.

A kelet-közép-európai régió demokratikus átmenetének és az azt követő változásoknak az értelmezésére ki is alakult egy politikatudományi irányzat, a [tranzitológia](#). Ez a diszciplína volt hivatott elmagyarázni, hogy mi, miért és hogyan történik a rendszerváltó országokban. És el kell ismernünk, hogy sok tekintetben ezt sikerült is megtennie. Ám 2002-ben mégis az irányzat végét [jelenti be](#) a neves politikatudós. A tranzitológia azért érhetett véget, mert bár egy bizonyos értelemben érzékeny volt a változásokra, ugyanakkor a lényegét illetően nem volt érzékeny és nem tudta megfelelőképpen értelmezni az átmenet utáni helyzet dinamikáját. Elias fogalmát ide alkalmazva: állapotpolitológia maradt s nem vált folyamatpolitológiává. De lássuk, mit jelent a tranzitológia sajátos változás-értelmezése.

Az egész paradigma kiindulópontját az a megközelítés jelenti, hogy a demokratizálódás egyben egy univerzális minta követése is: a demokrácia kelet-közép-európai győzelme *egyúttal* a demokrácia történelmi mértékkel nézve végső győzelme is. S mivel ez a végső győzelem Kelet-Közép-Európában válik bizonyossá (hiszen a Szovjetunió bomlásával nincs többé rendszerszintű ellenfél) a régió új demokráciáinak – lehetőleg gyors ütemben – végig kell járni a demokráciaépítés A tranzitológia tehát – s ez mindenképp előnyére

írandó – több volt, mint pusztán *átmenettan*. Nem csak azt mondta meg, hogy milyen legyen a közvetlen áttérés a diktatúrából a demokráciába, hanem azt is, hogy a demokrácián belül milyen fázisoknak kell következnie, hogy a demokrácia világméretű győzelme kiteljesedhessen.

Mindehhez a nyugati politikatudománynak az a hatalmas átalakulása volt szükséges, amely 1970 és 1990 között bekövetkezett. 1970-ben [írta](#) ugyanis Dankwart Rustow az egyik első átmenet-elméletet, amely feldolgozott ugyan 20. század eleji átmeneteket, de nem kecsegtetett azzal, hogy például Kelet-Közép-Európa vonatkozásában a közeljövőben használható lenne. Rustow egy háromlépcsős átmenetben gondolkodott, amelynek első fázisa a régi rendszer válsága (pre-transition crisis); a második a demokratikus átmenet (democratic transition), a harmadik pedig a demokrácia konszolidációja (demostratic consolidation). A modellt maga Rustow dinamikusnak minősíti, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy az átmenet nem zárul le az egyik állapotból a másikba történő átkerüléssel, hanem tulajdonképpen egy folyamatos változásról van szó. Rustow újrafelfedezett szerző volt a kelet-közép-európai rendszerváltás időszakában, mert hiszen közkeletű felfogás volt akkoriban, hogy a rendszerváltás hosszabb időszakra is elnyúlhat. E „hosszú rendszerváltás” jegyében fogalmazódtak meg azok a szlogenek, miszerint könnyű rendszert váltani, de sokkal nehezebb a gazdaságot és még nehezebb az állampolgári viselkedésmódokat

megváltoztatni és demokratizálni. Kissé más terminológiában, voltak szerzők, akik különbséget tettek korai és érett demokrácia között, és ez utóbbit éppen a demokratikus attitűdök elterjedésével [azonosították](#). Ismét más szavakkal: egy olyan fejlődést láttak, amely két tábor között valósul meg. Egyfelől vannak a mintaadó demokráciák, másfelől a felzárkózni és alkalmazkodni igyekvő új demokráciák. Ez utóbbiak egyetlen célja, hogy mielőbb végig járják azt az utat, amelyek az átmenetek teoretikusai számukra kijelöltek. Így kimondhatjuk: egy teleologikus tervvel vagy (Elias szavaival) „teleologikus célratöréssel” állunk szemben,

Ez a fajta – teleologikus és kissé mechanikus – demokrácia-felfogást azután a fejlemények jórészt igazolták, hiszen a magyar demokrácia az 1990-es évek második felére átment a korai demokrácia fázisán és kezdett konszolidálódni. Az évtized második felében számos hazai és külföldi megfigyelő is úgy vélte, hogy Magyarország közel került az érett demokrácia állapotához. Ebben az időszakban még csekély figyelem fordítódott Fareed Zakaria [tanulmányára](#), amelyben már az illiberális rendszerek megerősödéséről beszélt – igaz, nem Kelet-Közép-Európa vonatkozásában.

A tranzitológia által nyújtott kép tehát a demokrácia előre haladására fixálódott. Ebből a perspektívából egyértelműnek tűnt, hogy demokrácia csakis saját kiteljesülése felé haladhat, illetve ha netán mégis hiba csúszik a gépezetbe, az csakis a demokratikus előrehaladási tervet „nem megfelelően” értelmező politikusok és/vagy

pártok miatt lehet. Nem az tehát a probléma ezzel az irányzattal, hogy nem regisztrálja a változásokat, hanem az, hogy azokat *szűken és teleologikusan* értelmezi. Ily módon pedig nem tudta érvényesíteni a Rustow által oly annyira fontosnak tartott dinamikát, illetve a dinamikát csakis egy meghatározott módon kiformalódó demokrácia szempontjából értelmezte.

Ezzel pedig a tranzitológia egy állapotpolitológia képet tudott csak adni a magyar demokráciáról. Holott ha következetesebb a saját prepozícióihoz, akkor másképpen is tehetett volna. A tranzitológia ugyanis – többek között – azért lett népszerűvé az 1980-as évek végén, mert nem csak a demokráciateremtés sorvezetőjét adta, hanem újraértelmezte a politikai aktorok szerepét is. Az 1980-as évek második feléig a nyugati politikatudomány nemigen tartotta lehetségesnek a diktatúrákkal szembeni fellépést, ellenben attól kezdődően úgy ítélte meg, hogy nagyon is van értelme a cselekvésnek. S éppen az ebben az időszakban színre lépő cselekvők voltak azok, akik a tranzitológiai sorvezető mentén a demokratikus átmenet feltételeit és személyi garnitúráját megteremtették. Ez a kör volt az, amely – részint a hatalmi sáncokon belül, részint azok peremén, illetve azon kívül – a nyugatos gondolkodás letéteményese lett és folyóiratokba, újságokba írt a témáról. Amíg azonban a tranzitológia – mint láttuk – alaposan megtervezte a demokrácia egyes fázisait és azok egymásra épülését, oly annyira nem volt mondanivalója a politikai aktorok generációs egymásra épüléséről,

illetve az egymást követő nemzedékek konfliktusairól immár demokratikus keretek között. A demokráciaépítés teleologikus víziójában csak egy „oszthatatlan” kép élt az aktorokról, és fel sem tételeződött, hogy a rendszerváltás idején még egymással konszenzusra kész politikai szereplők később konfliktusba kerülnek egymással, vagy hogy közülük egyesek a demokrácia kialakult formáinak határait feszegetik.

Természetesen az 1990-es évek közepétől a tranzitológia is foglalkozott például a mind inkább aktivizálódó Fidesz-nemzedékkel, ugyanakkor mindmáig hiányzik a párt változásainak mélyreható elemzése. A mainstream irodalom a Fidesz változását jobbra, mint *önmagában álló* jelenséget próbálta megragadni, nem pedig más tényezőkkel kölcsönhatásban. Ezzel a szemléleti kiindulóponttal függ össze az az egyoldalúság, ami a Fidesz-történettel kapcsolatban az értelmezések visszatérő sajátossága. Merthogy az a megközelítés, hogy a Fidesz populista párt lett, nélkülözi annak megvilágítását, hogy – ha egyáltalán miért lett az, illetve ebben milyen szerepet játszanak a Fideszen kívüli tényezők. Az elemzések jó része tehát elhanyagolja a pártok vagy egyéb politikai aktorok vagy pártok és események közötti reflexív viszonyok, kontextuális kapcsolatok elemzését. Márpedig a politika csoportos játék, amelyben az egyes szereplők lépéseit nagyon sok minden, de leginkább a rivális szereplők mozgása határozza meg. A kölcsönhatások kérdése tehát nagyon szorosan kapcsolódik a változásokhoz, s az a feltételezésem, hogy ezt nem csupán a mai

politikai életben tudjuk kimutatni, de sikerrel kísérhetjük meg e szempont érvényesítését a magyar pártfejlődés tágabb folyamataira is.

Összegezve tehát: a tranzitológiai irányzat két problémát cipelt magával. Egyrészt teleologikus volt, és a változásokat egy demokratikus terv elemeiként volt képes csak leírni; másrészt a politikai cselekvők mozgásában nem tudta érvényesíteni a generációs szempontot és nem vette kellőképpen figyelembe, hogy az átmenet főszereplői mellett más aktorok is színre léphetnek, akik újfajta medret vájhatnak a cselekvésnek. E kettő eredményeképpen inkább állapotok egymásutánját rögzítette, semmint egy dinamikus folyamatot.

El kell ismernünk persze, hogy egy folyamat dinamikáját nem is olyan könnyű megrajzolni. Ahhoz, hogy esélyünk legyen erre, szakítanunk szükséges a teleologikus szemlélettel, s a demokráciát nem egy „előre lefektetett” demokratikus terv megvalósulásaként, hanem nyitott kimenetelű játékként kell értelmeznünk.

A nyitott kimenetelű átmenet és a rendszerváltás utáni kor folyamatközpontú megközelítése

Ellentétben a tranzitológiával – amely a demokratizálás szimultán elmélete volt – megvan az az előnyünk, hogy mi már a harminc év tapasztalatainak birtokában tudunk visszatekinteni az elmúlt évtizedekre, s e tapasztalat alapján jobban láthatjuk a korai elmélet

gyenge pontjait. Hogy mik voltak ezek, fentebb kifejtettem. Most az lesz a feladat, hogy annál jobb elméletet alkossunk, s ahhoz, hogy erre legyen esélyünk, először is fel kell adnunk a tranzitológia teleologikus jellegét. Mint utaltam rá: Zakaria már 1997-ben észrevette, hogy a liberális demokrácia világméretű győzelmének teóriájával szemben megjelenik az illiberális rendszerek csoportja, azaz már itt kiderült, hogy az eredeti elmélet nem működik. Zakaria után pedig hatalmas irodalom kezdett foglalkozni azzal, hogy valójában mi is történt, és miért nem sikerült megvalósítani a korai optimista menetrendet.

Egyértelmű, hogy abból érdemes kiindulnunk: a rendszerváltással induló folyamatnak nincs teleologikus célja. Elias a civilizáció kapcsán azt mondja: az emberi világban sok az olyan figuráció, amit egyetlen ember sem szándékozott létrehozni, mégis létrejön. Szerinte az emberi akaratok összeszerveződése a kulcs. Ám a magyar rendszerváltás látszólag ettől eltérő karakterű, hiszen itt az elitek nagyon is akartak valamit, a demokráciát létrehozni. Elias még azt is mondja, hogy a civilizáció nem ésszerű – és nem is irracionális -, hanem „vakon halad előre, egy kapcsolati szövedék saját dinamikája hajtja”.

Ha a magyar átmenettel kapcsolatban túlzás is lenne „vak előre haladásról” beszélni, annyi bizonyos, hogy érdemes megfontolnunk a [nyitott kimenetelű rendszerváltás](#) fogalmát. Egy ilyen nézőpont egészen más perspektívát nyit a „zárt kimenetelű” (a változásokat a demokrácia egy meghatározott formáján belül lezajló eseményekként értelmező) másik elmélethez képest.

A nyitott kimenetelű rendszerváltás perspektívájából (a tranzitológiai optikához képest) két szemléleti módosítást kell tennünk. Az első az, hogy a „tervezett átmenethez” helyett egy sok bizonytalanságot és előre nem látható elemet tartalmazó átmenettel számolunk. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a magyar átmenetben ne lettek volna tudatos elemek. Ám az is tény, hogy a valóság mindig megtréfálja a terveket és olyan irányt vesz, amivel a tervezők nem számoltak. A második pedig a politikai eliten belüli változó dominanciaviszonyok dinamikusán változó jellege, ami ismét csak átforgalmazhatja a folyamat elején mutatkozó viszonyokat. Ezt a két tényezőt kell tehát alaposabban szemügyre vennünk. Először meg kell vizsgálnunk a „nyitott kimenetel” fogalmát, illetve annak okait, hogy a tervezett demokráciakép nem valósul meg; majd pedig a dominanciaviszonyok változását.

Az a statikus megközelítés, amelyet megszokhattunk, arra épít, hogy a demokratizáláshoz szükséges eszme az 1980-as évek végére készen állt, és arra várt, hogy átültessék, és megvalósítsák. A demokrácia nyitott kimenetelének elmélete azért dinamikus megközelítés, mert abból indul ki, hogy ez korántsem volt evidencia, és a demokrácia megvalósítása körül nem volt akkora konszenzus, mint amit feltételezünk. De ahhoz, hogy értsük, miről van itt szó, fel kell adnunk azt az álláspontot, hogy az átmenet során csak egy forgatókönyv érvényesült, és az is fokozatos előre haladásban volt.

A nyugati várakozás abban a sémában írható le, hogy 1. Megszületik az átmenet paradigmája. 2. A célországokban megszerveződik az az elit, amely ezt le tudja vezényelni. 3. Nyugati és hazai együttes hatások révén elsöprik a régi rendszert. 4. Az új rendszerben elkezdődik a nyugati típusú demokráciaépítés, amely különböző fázisokon keresztül folyamatosan halad előre. John Gray (és persze még sokan mások) [másfajta nézőpontot ad](#), amikor felhívja a figyelmet arra, hogy a politikatudomány nem mainstream iskolái másfajta menetrendet adtak, mégpedig azt, hogy a célországok nem feltétlen csak az elvárt módon tudnak adaptálódni. Ez a „nem elvárt” mód egy fontos új elemet kapcsol be: a *saját történelmet*, amelyet Gray pre-szovjet partikularizmusként ír le. Ő tehát már a korai szakaszt elemezve rögzíti a „nyitottságot”, ami a rendszerváltásnak másfajta olvasatát jelenti, mint a demokratizálódás – ilyen szempontból – zárt elmélete. Az ugyanis, hogy a demok5ratizálódásban kezdettől szerepet kap az adott ország történelmi múltja, egy másfajta dinamikát visz a folyamatokba, mint az a megközelítés, hogy a demokratizálódás a nyugati minták átöltetését jelenti. A tranzitológiai elméletek nem érzékelték, hogy számukra lennének szimultán rivális elméletek, ami viszont nem jelenti azt, hogy ilyen elméletek ne is léteztek volna. Azt azonban készséggel elismerhetjük, hogy ezek a rivális elméletek messze nem voltak olyan erősek, mint amilyené később váltak. Ebből adódóan a 2000-es évek közepéig nem is tűnt úgy, hogy ezek a nemzeti történelemben gyökerező elméletek a pártverseny átalakulásának fontos összetevői.

Mindebből máris egy dinamikusabb értelmezés adódik. Merthogy világossá válik, hogy a hazai rendszerváltásnak kezdettől (legalább) két olvasata élt egymás mellett. Az, amelyik a nyugati minták átültetését, és az, amely a magyar politikai-történelmi hagyományok visszaépítését szorgalmazta. Optikai csalódás volt, hogy 1990 után minden releváns szereplő a nyugatos minták átvételének híve. Természetesen senki nem keleti típusú demokráciát akart, de ott már eltértek az álláspontok, hogy az új demokráciában milyen mértékben elevenülnek majd meg az 1945 előtti magyar politikatörténet hagyományai.

Volt egy másik dinamikai tényező is, ez pedig a pártrendszer átrendeződése vagy koncentrálódása. Erről Tóth Csaba írta a [legjobb dolgot](#). Írásában jól figyelte meg, hogy a hazai elemzők a pártok szerepét is statikusan ítélik meg és a koncentráció folyamatára fókuszálta az érdeklődését. De az ő vizsgálata később nem folytatódott, holott az igazán érdekes dinamikai változások 2001 után következnek be, amikor a nyugatos és a „másként nyugatos” blokk egyértelműen és talán végérvényesen kettéválik. De megismételhetjük: ez a változás nem vezethető le a tranzitológiai paradigmából, amely a demokrácia kiépülése során el sem tudta volna képzelni, hogy ilyen változás bekövetkezik.

De persze a dinamika – mint a rendszerváltás előestéjén és utána is – elitekhez kötődik. Az állapotpolitológia korlátja, hogy az elitek közötti dominanciaviszonyokat nem méltatja kellő figyelemre.

Holott éppen arról van szó, hogy az elmúlt harminc évben nagyon is fontos változások következtek be a dominancia terén.

Kezdjük azzal, hogy a Nyugat fogalmához az átmenet korai szakaszától kezdődően egy meghatározott értelmiségi elit kapcsolódott. Ők lényegében egy a magyar politikatörténetből ismert viszonyulásmódot értelmeztek újra, a Nyugat-követést. Ennek nagy haszna volt az átmenet éveiben. Ugyanakkor ennek a csoportnak a létrejöttével nem zárult le a releváns szereplők „kiválasztódásának” folyamata. Voltak ugyanis olyan csoportok, amelyek ekkor még vagy nem akartak vagy nem tudtak bekapcsolódni a történetbe, vagy éppen bekapcsolódtak, de szerepük az első időkben marginális volt. A korai szakaszt felfoghatjuk úgy is, hogy a rendszerváltás nyugatosságát egy bizonyos politikai generáció képviselte, az, amelyik elfogadta, hogy van értelme a cselekvésnek, ami ebben az esetben a diktatúra lebontását és a demokrácia megteremtését jelenti. A teleologikus szemléletben ennek a generációnak (vagy esetleg más generációknak, amelyek ugyanezt a szemléletet vallják), kellett volna sikerre vinnie a demokrácia ügyét. A dolog lényege, hogy a politikai cselekvésnek van egy kanonizált iránya, és az attól való eltérés deviancia. Ám ha igaz az az előfeltevésünk, hogy az átmenet idején mainstream szerepben létező gondolkodási paradigma mellett (ha embrionálisan is) megjelent egy másik is (mint arra John Gray kapcsán fentebb utaltam), akkor azt kell mondanunk, hogy az újabb generációk történelem-centrikus felfogása megteremtette a maga híveit;

illetve az újonnan megszerveződő elitnek új szemléletet kerestek maguknak, s ez a mainstream felfogás által adott képhez képest másfajta képet állít elénk. Olyat, amiben nincs semmi eleve elrendelve, nincs kikövezve a demokrácia útja.

Statika és dinamika viszonyát a legjobban e generációs metszetben érzékeltethetjük. Van először is egy rendszerváltó nemzedék, amely arra a történelmi feladatra vállalkozik, hogy létrehozza Magyarországon a demokráciát. Érthető módon ez a nemzedék épít arra a nemzetközi trendre, amely a demokrácia világméretű győzelmét vallja, s ebből azt a következtetést vonja le, hogy a demokrácia bevezetése után már csak a demokrácia „kiterjesztése” marad; vagy ahogy [sokan mondták](#) akkoriban: a *korai* demokrácia után az *érett* demokrácia megvalósítása. Mi itt a statika? Az, hogy a fejlődés célirányos, és egyirányú, nem is lehet más. Ám a politika fiatalabb nemzedéke ezt a fejlődésképet a maga nemzedéki szerveződésén keresztül megcáfolta. Merthogy a Fidesz nemzedéke már az 1990-es évek közepén is másfajta demokrácia-értelmezést adott, mint az idősebb nemzedék.

Érzékeltessük mindezt a konszenzuális demokrácia példájával. A rendszerváltás uralkodó szemlélete arról szólt, hogy Magyarországon – rövid átmenet után – létre kell jönnie a konszenzuális demokráciának. Miért? Azért, mert ez szinte követelménye az átmenetnek. A konszenzuális demokrácia értelmezésének alternatíváit jól érzékelteti Körösi András [korai írása](#),

de igazán csak később válik egyértelművé, hogy ez a fiatalabb nemzedék – egyszerűen szólva – nem híve a konszenzuális demokráciának. A mi számunkra most érdektelen, melyik félnek volt/van igaza ebben a kérdésben. A mi számunkra most csak annak rögzítése fontos, hogy a demokrácia értelmezése kifejezett dinamikai tényező, és a statikusság, a korai demokrácia konszolidálása ellenében hat. Attól kezdődően ugyanis, hogy a Fidesz nemzedék politikai értelemben végleg felnövekedik, az általa képviselt demokrácia-felfogás bekerül a közélet vérkeringésébe, s innen már ez motiválja a politikai versenyt.

Amennyiben csak annyit mondunk, hogy később a Fidesz populista párttá vált, éppen a lényegét kerüljük meg. A lényeg ugyanis két dimenzióban ragadható meg. Az első a jelen versus történelem dimenzió. A statikus felfogás szerint a jelennek elsőbbsége van a történelemmel szemben. A második a konszenzuális versus többségi demokrácia. A statikus álláspont itt az, hogy a demokráciának csak az *első* értelmezése lehet.

Mindkét esetben a dinamikus megközelítést tartom helyesnek. Azt tehát, hogy a/ a magyar politikatörténet az átmenet kezdetétől fontos szerepet játszik a politikai folyamatok (át)alakulásában; b/ mivel a kialakuló demokrácia kezdetben nem sorolható egyik vagy másik „tiszta” demokratikus modellbe, ezért küzdelem indul a „vegyes” modell egyértelművé tételére. A bal- és a liberális oldal továbbra is a konszenzuális, a Fidesz pedig a 90-es évek közepétől a többségi modellt

preferálja. Ha a populizmus felől nézzük, mindebből semmit sem érzékelünk, és azt sem vesszük észre, hogy a pártversenyben számos nyitott kérdés volt, ami megoldásra, de legalábbis felvetésre várt.

Mindezek alapján arra juthatunk, hogy a magyar demokrácia elmúlt harminc évének értelmezésében kulcsfogalom a dinamika. Csak akkor juthatunk közelebb a bevezető elején említett kérdés (hogyhogy az következett be, ami), ha nem zárt, hanem nyitott módon gondolkodunk róla.

Konklúzió

A fenti dolgozattal szerettem volna kifejezni elkötelezettségemet Norbert Elias nagyszabású elméletének. Úgy találtam, hogy az általa a szociológiára alkalmazott két kategória (állapotszociológia és folyamatszociológia) alkalmazható a politikatudományra is. Természetesen nem akartam foglalkozni Elias civilizációs elméletével, illetve azzal, hogyan próbálja folyamatként ábrázolni Európa fejlődését. Ez végképp szétfeszítette volna egy a magyar rendszerváltás történetét elemző dolgozat kereteit.

Arra azonban talán ez a fenti gondolatmenet is elegendő, hogy elgondolkodjunk politikát értelmező szemléleti kereteinken. E kereteket a rendszerváltásra vonatkozóan a tranzitológia szabta meg, de következményei ma, a tranzitológia kimúlása után is érezzük. A tranzitológia a demokrácia egyenesvonalú, visszaesésektől mentes, jószerivel statikus képét rajzolta meg, benne azzal a közhelyszerű

megállapítással, hogy Magyarországon a Fidesz miatt bukott meg a demokrácia. Ezt a sommás megközelítést a magam részéről nem támogatom. Úgy gondolom ugyanis, hogy az elmúlt harminc év tele volt kihívásokkal, s a változások egy folyamat során, szereplők mozgásainak kölcsönhatásával valósultak meg.

A populizmus, mint értelmezési keret talán keresi, de semmiképp nem találja meg a folyamat kritikus pontjait, nem ismeri fel a szereplők egymásra hatásának fontosságát, és elköveti azt a hibát, hogy a populizmust, mint valami önmagában álló deformációt írja le. A folyamatpolitológia segítségével ezt a téves interpretációt korrigálhatjuk, s e módszer segítségével talán jobban megértjük, hogy mi és miért történt Magyarországon.